

REGIONAL STRATEGI FOR JAKT, FISKE OG FRILUFTSLIV

2014 - 2019

Politisk bestilling av regional strategi

Arbeidet med strategi for jakt fiske og friluftsliv gjennomføres i henhold til Fylkestingets vedtak 40/2012. Dette vedtaket er videre stadfestet i strategiplan 2013 – 2016. Prosessplanen har lagt opp til involvering av politiske komiteer på fylkesnivå og Rådgivende utvalg for jakt, fiske og friluftsliv.

Arbeidsgruppe

Administrativt har det vært en arbeidsgruppe bestående av 4 personer for gjennomføring av arbeidet. Gruppen har vært ledet av fagsjef for areal og miljø, Stig Roald Amundsen. Øvrige medlemmer har vært Odd Arne Bratland, Oddveig Bredesen og Tomas Lillehagen.

Rådgivende utvalg for jakt, fiske og friluftsliv har vært et viktig utvalg for innspill og justeringer i hele prosessen.

Deltagende organisasjoner i rådgivende utvalg:

Forum for natur og friluftsliv – Sør-Trøndelag, Statskog, Statens Vegvesen, Norges Jeger og Fiskeforbund – Sør-Trøndelag, Trondhjem Turistforening, Sør-Trøndelag Bondelag, Meldal kommune, Åfjord kommune, TOFA, Trondheimsregionens friluftsråd og Norges Fjellstyresamband.

LESERVEILEDNING

Mål og tiltak beskrevet på side 5-7 er utformet med bakgrunn i vedlegg 1 – status og utfordringer. Tiltakene som er foreslått ses i sammenheng med de ressurser fylkeskommunen disponerer og vedtatte arbeidsområder.

Forsidebilde: Fottur mot Vassenden, Trollheimen. ©-Tomas Lillehagen

Andre bilder: Vsit Norway

Kilder:

Miljøstatus.no, SSB.no, Sør-Trøndelag Jeger- og Fiskeforening, Norges Skogeierforbund, hjorteviltportalen.no, hjortevilt.no

Innledning og bakgrunn

Gjennom forvaltningsreformen overtok fylkeskommunen fra 2010 de fleste av fylkesmannens oppgaver innen friluftsliv og forvaltning av høstbare vilt- og fiskearter. Regional strategi for jakt, fiske og friluftsliv beskriver status og mål for Fylkeskommunens forvaltningsoppgaver og arbeid med verdiskaping og utvikling.

Foreslåtte mål og satsingsområder vil være styrende for fylkeskommunens arbeid på dette fagfeltet. Arbeid og prioriteringer som skal utføres på området skal også sees i sammenheng med fylkeskommunens øvrige oppgaver og rolle som regional planleggings- og utviklingsaktør.

Imidlertid vil de viktigste virkemidlene ovenfor befolkningen innen fagfeltet ligge på kommunalt nivå.

Arbeidet med regional strategi for jakt fiske og friluftsliv gjennomføres i henhold til Fylkestingets vedtak 40/2012, som videre ble stadfestet i strategiplan 2013 – 2016.

Strategien ses i sammenheng med valgperioder og øvrige tidsrammer for relaterte planer og strategier for Fylkeskommunen. Basert på dette foreslåes strategien å gjelde for 2014-2019.

Fylkeskommunens ansvarsområder

Retningslinjer og prioriterte oppgaver for Fylkeskommunen innen de ulike fagfelt beskrives i forventningsbrev som Fylkeskommunen mottar fra departementsnivå.

Vilt og fisk

Fylkeskommunen har ansvar for forvaltningen av høstbare, ikke truede artene av vilt- og innlandsfisk, jf. Viltloven og lakse- og innlandsfiskeloven.

Prioriterte oppgaver:

- jakttider for elg, hjort, kanadagås, stripegås
- veiledning i viltsaker
- forvalte artene av innlandsfisk
- integrering i helhetlig vannforvaltning
- hjorteviltregisteret

(Ref. forventningsbrev av 19.02.2013 fra Miljødepartementet.)

Friluftsliv

Fylkeskommunen skal bidra i prosessen med å sikre friluftsområder og tilrettelegge disse, ivareta allemannsretten og bidra til å motivere og stimulere til friluftsliv. Jf. Friluftslivloven.

Prioriterte oppgaver (utdrag):

- Ivareta friluftslivinteresser i offentlig planlegging og bidra til å sikre og tilrettelegge arealer
- Stimulere til helsefremmende og miljøvennlig friluftslivaktivitet
- Være en pådriver overfor kommunene i arbeidet med kartlegging og verdsetting av friluftslivsområder
- Bidra i planleggingen av Friluftslivets år 2015

(Ref. forventningsbrev av 19.02.2013 fra Miljøverndepartementet.)

Fylkeskommunens rolle - aktørbildet

Det er fylkeskommunens oppgave som regional utviklingsaktør å bidra til å skape attraktive, bærekraftige og utviklingsdyktige bo- og næringsmiljøer i hele fylket. Fylkeskommunens ansvarsområde er bredt og omfatter oppgaver som regionplanlegging, forvaltning etter ulike lover, tjenesteproduksjon, forvaltning av distrikts- og regionalpolitiske virkemidler og internasjonalt samarbeid.

Fylkesplanstrategiens overordnede mål er at fylkeskommunen skal bidra til bolyst og næringsutvikling i et bærekraftig Sør-Trøndelag. Dette handler om å bidra til en samfunnsmessig tilrettelegging på en rekke områder, herunder aktiv tilrettelegging for næringsutvikling. Regionalt utviklingsarbeid er å fremme helhetlig og ønsket samfunnsutvikling. I dette er kommunene (regionrådene) fylkeskommunens nærmeste medspillere, i samarbeid med et bredt regionalt partnerskap. Næringslivet er også en viktig samarbeidsaktør, delvis gjennom sine organisasjoner, gjennom næringshager og klynger og delvis også direkte, hovedsakelig via Innovasjon Norge.

Den meste av forvaltningen relatert til jakt, fiske og friluftsliv utøves på kommunenivå.

For å oppnå ønskede resultater er det viktig med gode kommunale planer for oppfølging av områdene.

Kommunale mål for hjorteviltforvaltning, vann og vassdrag, friluftsliv og folkehelse står sentralt.

Mål og strategier

Jakt, fiske og friluftsliv har sterke tradisjoner i Trøndelag. Vilt, fisk og bær var tidligere et viktig bidrag til økonomien i mange husholdninger. I tillegg til en betydelig verdiskaping utgjør i dag disse ressursene først og fremst en stor rekreasjonsverdi for mange av fylkets innbyggere.

Antallet fiskere og jegere i Norge ser ut til å holde seg relativt stabilt, men en trend er at den enkelte bruker stadig mer ressurser på å utøve sine hobbyer. Dette er ikke overraskende, og kan forklares med en generelt sterk kjøpekrafts vekst i det norske samfunnet de siste ti årene. Tall fra SSB (Levekårsundersøkelser) viser også at husholdningene som følge av dette bruker stadig mer penger på kultur og fritid.

Levekårsundersøkelsen viser også at ni av ti nordmenn går på tur eller driver med andre former for friluftsliv en eller flere ganger i året. I gjennomsnitt driver disse personene med friluftsliv to ganger i uken. Undersøkelsen viser imidlertid en nedgang i interessen for friluftsliv blant ungdom. I 2001 deltok 97 prosent av ungdom mellom 16-24 år i friluftslivsaktiviteter, mens tallet var 91 prosent i 2011.

Omtrent to tredjedeler av befolkningen, inkludert de lite aktive, trekker fram turer i naturen og nærmiljøet som det de foretrekker å gjøre mer av dersom de skulle bli mer fysisk aktive.

Allemannsretten og sikring av friluftslivsarealer er sentrale fundament for fagområdet.

Målsetting

Fylkeskommunens strategi for jakt, fiske og friluftsliv skal bidra til en større bevissthet innen utvikling og utnyttelse av aktiviteter knyttet til jakt, fiske og friluftsliv til fremme av folkehelse, næringsutvikling og bostedsutvikling, sett i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv.

Delmål

1. Styrke produktutvikling og verdiskaping med utgangspunkt i jakt, fiske og friluftsliv

- Øke verdiskapingen, utvikle produkter og regionen på en måte som øker attraktiviteten generelt og utfyller den regionale reiselivsstrategien, sett i sammenheng med allmennhetens interesser.
- Bedre tilgang på råvarer fra jakt, fiske, fangst og andre råvarer fra naturen, videreforedling og produktutvikling som en del av den regionale matstrategien.
- Løfte frem kulturminneforvaltningen som en naturlig del av arbeidet med jakt, fiske og friluftsliv.
- Stimulere til godt samarbeid mellom grunneiere, reiseliv og frivillige organisasjoner med tanke på produktutvikling, tilgjengelighet og økt verdiskaping.
- Bidra til utvikling av vertskapsrollen

- Rettighetshavere skal fremstå som godt vertskap for jakt, fiske og friluftsliv.

2. Styrke ressursforvaltningen knyttet til jakt, fiske og friluftsliv

- Bidra til utarbeidelse av regionale forvaltningsplaner for jaktbare arter.
- Jobbe for redusert påkjørsel av vilt på bane og vei, både som en trafiksikkerhetsutfordring og med tanke på redusert verditap for rettighetshavere.
- Bidra til sterkere koblinger mellom tradisjonelle utmarksnæringer (jakt, fiske, friluftsliv), reiseliv, jordbruk og skogbruk mellom relevante aktører.
- Jakt, fiske og friluftsliv skal være viktige fokusområder for Fylkeskommunen i arbeidet med utvikling av «Naturbasert reiseliv» og «nasjonalparkturisme». (utvikle «motorer»/kompetansesentre/ attraktivitetskraft)

3. Styrke arbeidet med folkehelse og rekruttering

- Stimulere til økt rekruttering knyttet til jakt, fiske, friluftsliv, også sett i et folkehelseperspektiv.
- Bidra til å sikre nærhet og tilgang til attraktive områder og ferdselsårer for friluftsliv der folk bor og oppholder seg
- Bidra til økt kompetanse og samhandling hos sentrale aktører innenfor friluftsliv og folkehelse
- Stimulere til friluftslivsaktiviteter som lavterskeltilbud i folkehelsearbeidet

Tiltak

1. Produktutvikling og verdiskaping

- Følge opp Kontaktforum Reiseliv Trøndelag sin tiltaksplan for naturbasert reiseliv 2013-2017
- Følge opp nasjonalparkområdenes arbeid med besøksstrategier.
- Bidra til interkommunale satsninger innen jakt, fiske og friluftsliv i samarbeid med kommunene.
- Sette fokus på jakt, fiske og friluftsliv som et tema innen reiseliv.
- Sette fokus på kulturminneforvaltning som en ressurs for utvikling av jakt, fiske og friluftsliv.

2. Ressursforvaltning

- Iverksette revidering av kultiveringsplan for vassdrag i Sør-Trøndelag.
- Følge opp regionale forvaltningsplaner for jaktbare arter, herunder tiltak for reduksjon av avgang av hjortevilt utenom ordinær jakt.
- Benytte Rådgivende Utvalg for jakt, fiske og friluftsliv i Sør-Trøndelag og Kontaktforum Reiseliv i Trøndelag som arenaer for å styrke koblinger mellom tradisjonelle utmarksnæringer, reiseliv, jordbruk og skogbruk.
- For å styrke koordinering, kompetanse og samarbeid vil Fylkeskommunen arrangere årlige møter og samlinger for kommunale ressurser innen fagfeltene.
- Støtte opp om, og være ressurs for, lokale aktører for å sikre en kunnskapsbasert forvaltning av innlandsfiskeressursene.

3. Helhetlige prosesser for et aktivt friluftsliv i kommunene

- Bidra til at friluftsliv integreres bedre i folkehelseplanene, anleggsplanene for idrett og fysisk aktivitet og andre relevante planer. Det må sikres god medvirkning fra alle brukergrupper.
- Kartlegging og verdsetting av friluftslivsområdene i alle kommunene for bedre forutsigbarhet i arealplanleggingen, og for å unngå bit-for-bit nedbygging og fragmentering.
- Støtte utarbeidelse av sti- og løypeplaner, for økt tilgang til friluftsanlegg i nærområdet.
- Bidra til flere gode søknader for anlegg til friluftsliv fra spillemidlene
- Videreføre satsingen på skilting og merking av turløyper og kulturminner

4. Stimulere til friluftslivsaktivitet for barn, unge og personer som er lite aktive

- Videreføre satsingen på Den fysiske skolesekken og Den naturlige skolesekken, der koblingen mellom friluftsliv og naturen som læringsarena får større oppmerksomhet
- Bidra til at frivillig sektor styrkes som aktører i arbeidet med å fremme friluftsliv, gjennom tilskudd, gode møteplasser og kompetanseheving.
- Bidra til utvikling og gjennomføring av besøksstrategier for natur- og friluftslivsområdene.

Vedlegg til regional strategi for jakt, fiske og friluftsliv 2014 - 2019

Vedlegg 1 – Status og utfordringer

Vedlegg 2 – Statlige og regionale føringer

Vedlegg 3 – Oversikt over økonomiske virkemidler

Vedlegg 1 – Status og utfordringer

Verdiskaping

Salg av jakt og fiske er en viktig del av det landbruks- og naturbaserte reiselivet. Dagens jeger og fisker bruker betydelig mer på sin hobby nå enn for bare 10 år siden. Dette, sammen med økt etterspørsel, gir grunnlag for et betydelig verdiskapingspotensial. Innen jakt knytter det største potensialet seg til storvilt (elg og hjort), men også mange andre jaktbare arter f.eks. gås bør kunne utnyttes ytterligere.

Innlandsfiske er i liten grad tilrettelagt og foredlet som næring, og det er et økende potensial for utvikling av salgbare pakker som inkluderer fiske, overnatting, servering, guiding etc. Dette både som en del av destinasjonsutviklingen i større turist- og hytteområder, og mot et voksende marked i land som Tyskland, Danmark, Storbritannia og Nederland.

Laksefisketurisme bidrar til en betydelig sysselsetting og verdiskaping. Det er ca. 10 000 landbrukseiendommer med fiskerett i laksevassdrag, og ca. 1 000 bedrifter som tilbyr tilrettelagt laksefisk. De senere års reduksjoner i villaksbestandene, og betydelige restriksjoner i elvefisket, vil kunne bli et hinder i den videre utvikling av dette segmentet.

Bær og sopp er en stor ressurs som blir utnyttet i stadig mindre grad. Bær- og soppstaking er aktiviteter som kan ha stor rekreasjonsverdi, og som også er viktige i et verdiskapingsperspektiv.

Viderefordeling og produktutvikling

Økt foredling av råvarer fra jakt, fiske, fangst og råvarer som bær og sopp forutsetter et hensiktsmessig, godkjent mottaksapparat. Mottaket kan også fungere som salgssted for foredlede produkter.

Naturbaserte råvarer kan i større grad benyttes i utviklingen av nye, lokale matspesialiteter som kan styrke lokal/ regional næringsutvikling, ikke minst i reiselivet. Røros er et godt eksempel på en region som arbeider målbevisst med utvikling av salgbare produkter innen koblingen reiseliv og lokale mat.

Med bakgrunn i Pilotsatsing jakt, fiske og friluftsliv pågår det nå prosjekter knyttet både til mottaksleddet og innen bearbeiding og utvikling av råvarer. Dette henholdsvis i regi av Røros kommune og Røros videregående skole.

Opplevelsesnæring/ reiseliv

Utmarks- og naturbasert verdiskaping er en viktig del av reiselivsproduktet. Utvikling av helhetlige, salgbare pakker som inkluderer naturbaserte opplevelser som f.eks. jakt og fiske, mat og andre kulturbaserte opplevelser representerer et stort verdiskapingspotensial, og er godt forankret i nasjonale (Nasjonal reiselivsstrategi – «Destinasjon Norge» og St.meld. 9 (2011-2012)

Landbruks- og matpolitikken) og regionale strategier (Reiselivsstrategi for Trøndelag 2008-2020 og Landbruksmelding for Trøndelag).

Kjennetegn for Sør-Trøndelag:

- En rik kyst full av fiskeressurser, sjøfugl, vann- og vadefugler
- Trøndelag er en av de viktigste villaks- og sjøørret- regionene i Norge
- Store og sunne bestander av elg, hjort og rådyr - det er store og sunne bestander av elg, hjort og rådyr i fylket og det blir felt mellom 2 og 3 tusen av alle artene hvert år.
- De fire store rovdyrene har tilhold i fylket samt at de store rovfuglene har kommet tilbake, noe som bidrar til en helhet i økologisk sammenheng.
- Jakt, fiske og friluftsliv er en relativt lite utnyttet ressurs med tanke på verdiskaping og reiselivsnæring.
- Fylket har betydelige ressurser i form av kulturminner og forvaltning av disse.

Naturen i Sør-Trøndelag er variert, med mange muligheter for å drive et aktivt og variert friluftsliv både sommer og vinter. Kystlinja snor seg inn og ut av fjorder, rundt øyer og holmer og er over 3 000 km. Fritidsfiske, turer med båt, soling og bading er her utbredte aktivitetene. Dalene er ofte brede og det er flere flotte seterdaler i fylket, som er godt egnet for friluftsliv på grunn av langvarig slått og beite.

Variasjonen i fjellnaturen er stor - fra Fosens småkoselige knauser ved havet til fylkets og Skrymtheimens høyeste fjelltopp, Storskrymta. Tre av fjellområdene er allerede blitt nasjonalparker: Dovrefjell - Sunndal, Femundsmarka og Forollhogna. Flere av fjellområdene er utbygd med nett av hytter og merka ruter, mest kjent er Sylan og Trollheimen.

Markaområdene rundt Trondheim (Bymarka og Strindamarka) byr på gode muligheter for friluftsliv hele året, med et omfattende nett av stier og løyper.

Kilde: Miløstatus.no

I forvaltning og ressursutnyttelse av jakt, fiske og friluftsliv er det viktig å forholde seg til økosystem-tenkning. Vær- og klimaendringer påvirker også ressurstilgangen av jaktbart vilt. Som et eksempel vet vi at vi har en tilbakegang av insektarten humle, som igjen spiller en viktig rolle for pollinering av flora, som videre er viktig for insektproduksjonen. Insekter er en viktig del av matkjeden for dyrelivet, noe som igjen gir utslag på jaktbart vilt og fisk.

Jakt

Ressurstilgang

Vi tar for oss bestandsutviklingen for hjortevilt og småvilt som ressurs for jaktutøvelsen.

Bestandsutvikling

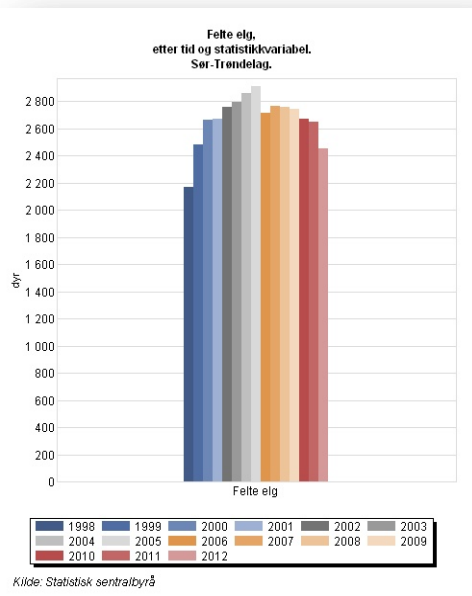
Sammensetning av hjorteviltbestandene fordelt på kjønn og alder styres i all hovedsak av jakt. En utfordring for både elg og hjort er at det historisk sett har vært et stort uttak av voksne og eldre hanndyr, noe som kan knyttes til trofè-jakt, jakttradisjoner og mangelfull kunnskap. En god og naturlig sammensetning av hjorteviltbestandene sett i et økologisk perspektiv må tilstrebes.

Andelen voksne hanndyr er viktig for kalvevekter, genetisk utvikling og territoriell adferd. For verdiskaping er også en naturlig sammensetning et bidrag for å gjøre jakten attraktiv.

Elg

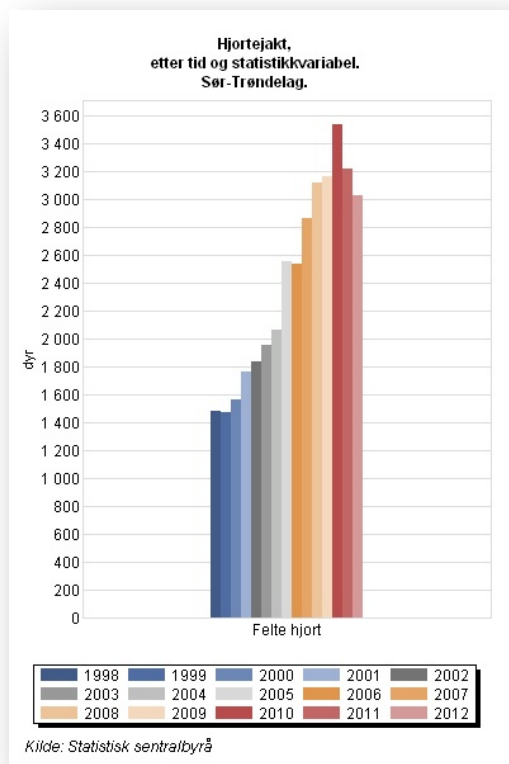
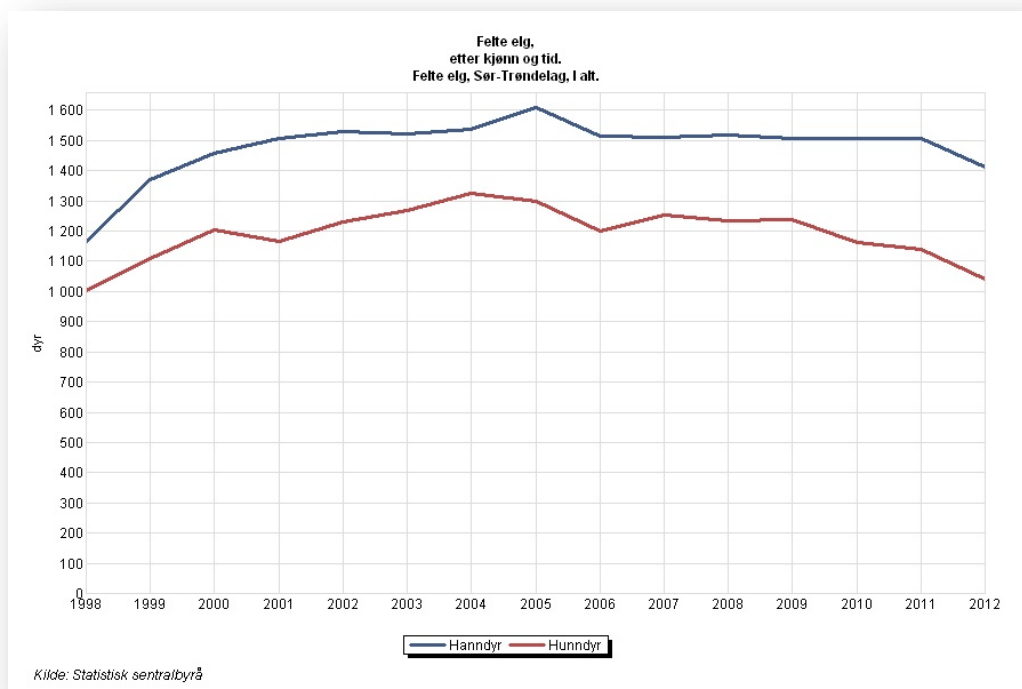
Elgen har tradisjonelt vært den dominerende hjorteviltarten i Sør-Trøndelag fylke. I 1889 ble det for første gang innsamlet informasjon om antall felte elg i Sør-Trøndelag. De første årene var antallet lavt, og først i 1954 ble det felt over 200 elg pr. år i fylket. Fra denne perioden til tidlig på 70-tallet ble det årlig felt mellom 100-300 elg i fylket. Etter denne tid har avskytingen hatt en

formidabel utvikling. Etter en topp i 2005 har man klart å stabilisere bestandsutviklingen og i 2012 ble det felt i overkant av 2400 elg.

Andelen voksne hanndyr er viktig for en sunn og produktiv elgstamme. Gjennom rettet avskyting i bestanden har jegerne historisk sett felt en større andel hanndyr enn hunndyr. Dette har resultert i at vi har fått store endringer i andelen okser i elgbestanden fra 1981 til i dag. Det er blitt relativt færre okser i bestanden. "Sett-elg" materialet viser at jegerne i Sør-Trøndelag så 0.52 okser for hver gang de så en ku i 1981. Femten år seinere, i 1995, hadde jegerne gjennom sin avskyting endret sammensetningen i elgbestanden slik at så 0.26 okser for hver gang de så ei elgku. Mye tyder på at vi halverte okseandelen i bestanden i denne perioden. Både den offentlige forvaltningen og jegerne har de siste årene arbeidet målbevisst for å øke

okseandelen og i 2007 så jegerne 0.43 okser for hver gang de så en elgku.

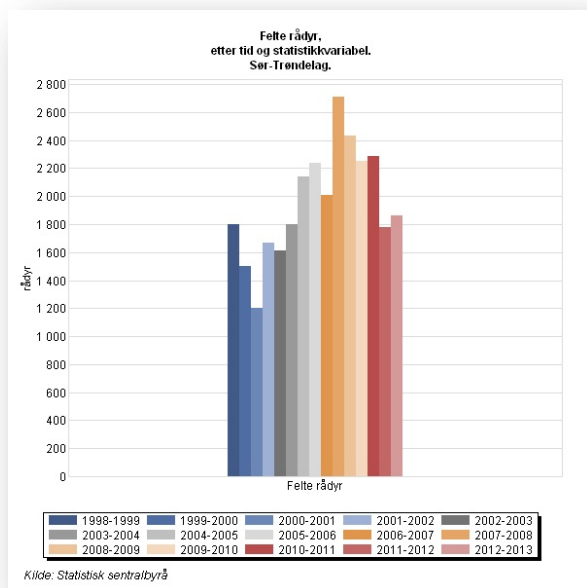

Hjort

Bestanden av hjort i Sør-Trøndelag er økende og som hos elgen har det vært en kraftig økning i antall felte dyr. I 2012 ble det felt i overkant av 3000 hjort i fylket.

I 2011 og 2012 er det registrert en nedgang i antall felte hjort, noe som tyder på at forvaltningen har fått kontroll på bestandsutviklingen. Spesielt er det knyttet utfordringer til landbruk og viltpåkjørsler i forbindelse med den høye hjortebestanden langs kysten.

Også i hjortebestanden er det indikasjoner på at jegerne har endret sammensetning og redusert andelen hanndyr i bestanden. Jegerne rapporterer om at det er lite eldre hanndyr å se i hjortebestanden og det er en utfordring for alle å øke andelen eldre hanndyr i hjortebestanden i årene som kommer.

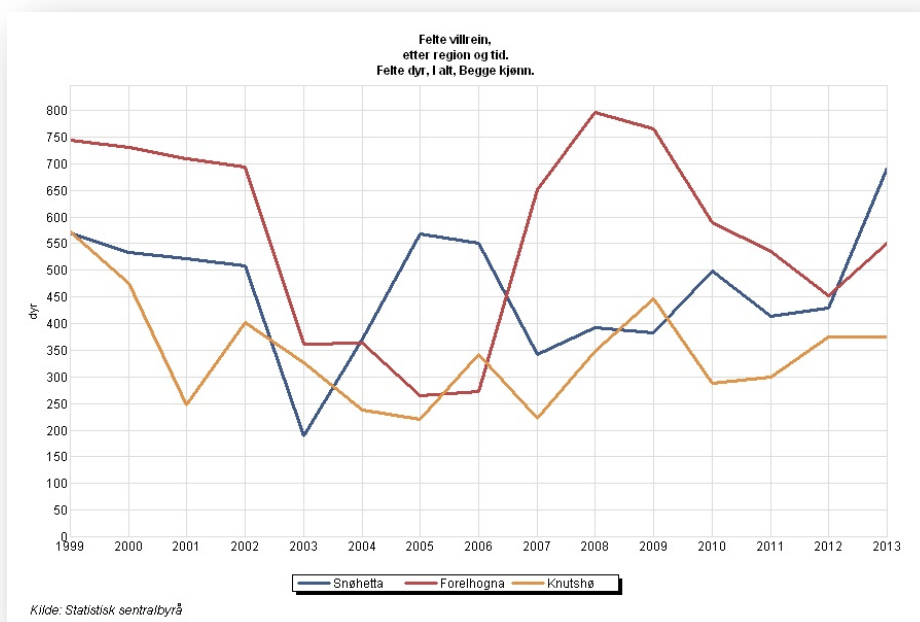
Rådyr

Rådyret er i nyere tid en relativt ny art i fylket og i de første årene var det kun sporadiske fellinger i vårt fylke. På 50- og 60-tallet og til dels 70-tallet ble det årlig felt omkring 3-400 dyr. På slutten av 70- og hele 80-tallet får vi en kraftig økning i fellingen. Vi ser en markant økning fra 2000-tallet til 2008. Fellingsuttaket for 2011 og 2012 ligger på 1800 dyr.

Et stort antall rådyr blir drept i trafikken. Dette er en ressurs som kan utnyttes bedre ved å øke jaktuttaket.

Villrein

I Sør-Trøndelag finnes det rundt 5000 villrein i fjellområdene Knutshø, Forollhogna, og Snøhetta. Norge har et særskilt internasjonalt ansvar for å ivareta villreinen.

Jakt på villrein har stor rekreasjonsmessig og økonomisk verdi og er en del av den norske kulturarven. Jakt er det viktigste virkemiddelet vi har for å regulere villreinbestandene. Jakta påvirker samtidig sammensetning i flokken og reinens atferd. Hvis vi skyter for mye av en

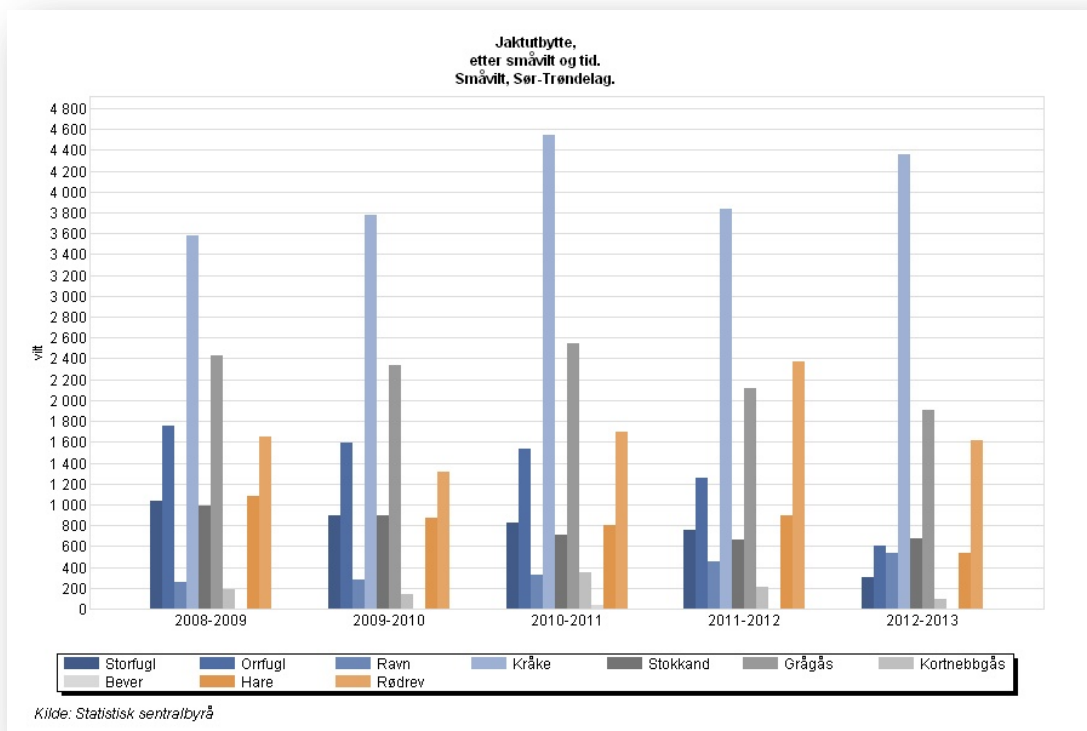
kategori dyr, for eksempel bukker, vil dette påvirke flokken på flere måter. Jakt kan medføre ekstra stress for reinen og mindre tid til beiting og hvile.

Småvilt

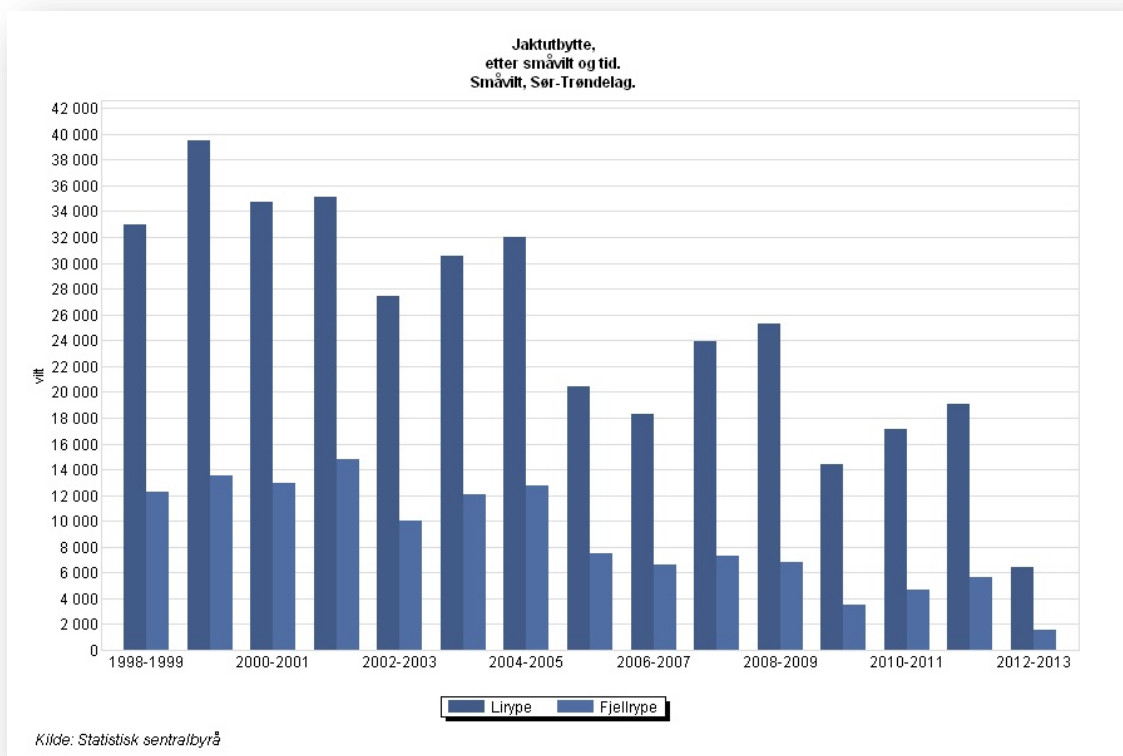
For rypebestanden har det vært en svært negativ utvikling siden 2000-tallet og fram til nå. Nivået er nede på et kritisk nivå for 2012-2013 og rypejakta er på mange steder stengt eller svært begrenset. På landsbasis ble det totalt felt 120 000 ryper i løpet av jaktåret 2012/2013. Det er en reduksjon på 48 prosent fra foregående jaktår, og det laveste fellingstallet som er registrert for rype. Det var nedgang i alle fylker. I Sør-Trøndelag ble utbyttet redusert med 67 prosent, og i Nord-Trøndelag med 54 prosent i forhold til året før.

Storfugl og orrfugl viser også en tydelig negativ trend siden år 2000 og fram til i dag. Antall felte ravn og kråke har et relativt jevnt nivå, mens for stokkand og hare har en nedadgående trend. Antall felte rødrev har en stigende kurve fra 2009 til 2012.

Grågås er også et en ressurs i jaktsammenheng og det skytes rundt 2000 individer hver år. Statistikken tyder på en svakt nedadgående bestand siden 2008, men dette kan også skyldes tilfeldigheter.

Figur 1 Fellingsstatistikk over et utvalg arter av småvilt i Sør-Trøndelag

Figur 2 Tabell over fellingsstatistikk for lirype og fjellrype i Sør-Trøndelag

Generelt om ressurstilgang

Tilgang på jakt

I fylket er det for allmennheten en god tilgang på jakt. Likevel kan økt kommersialisering og eksklusivitet utfordre allmenhetens tilgang på lokalt nivå. Dette er det viktig å være bevisst på i den videre kommersialisering og utvikling av jakta.

Både positive og negative konsekvenser

Hjorteviltet har stor opplevelsesverdi og for både ikke jegere og jegere og det er alltid berikende å se hjortevilt når man er på tur. For mange jegere er elg- og hjortejakta blant årets høydepunkter og en viktig sosial møteplass. Den økonomiske verdien av jakt på hjortevilt er etter hvert også blitt stor, og verdien av kjøtt eller salg av jaktrett gir hvert år flere millioner kroner i inntekt til jaktrettshaverne i fylket. Enkelte steder i fylket har imidlertid bestandene av elg og hjort blitt så store at de kan skape problemer for samfunnet. Der hvor det er tette hjortebestander kan vi få store uønskede beiteskader på innmark som påfører gårdbrukeren økonomiske belastninger. Vi har også eksempler på at elgen beiter så hardt på de økonomisk viktige treslagene gran og furu at det blir problemer med å få opp ny drivverdig skog.

Registrert avgang av hjortevilt utenom ordinær jakt

Hjorteviltet skaper mange trafikkulykker mellom bil/tog og hjortevilt. I jaktåret 2012-2013 ble det påkjørt nærmere 500 hjortevilt i fylket (bil og tog), noe som medfører betydelige materielle skader og skader på mennesker og dyr.

2012-2013	Elg	Hjort	Villrein	Rådyr
Påkjørt av bil	48	89	0	304
Påkjørt av tog	25	1	0	6
Andre årsaker	90	34	0	46

Antall påkjørt rådyr av bil er stabilt høyt. Tall fra siste fem år varierer fra 263-346 per år. Antall påkjørt elg av tog er relativt lavt sammenliknet med tall fra 2007 og fram til i dag, noe som i hovedsak kan tilskrives en styrt nedgang i elgbestanden.

Omkommet hjortevilt grunnet andre årsaker er forholdsvis høyt. Tallene for siste år er litt lavere enn forrige femårsperiode. Årsakssammenheng for dette bør undersøkes nærmere.

Felte skadedyr, dyr felt i nødverge og ulovlig felte dyr utgjør et ubetydelig antall.

Store hjorteviltbestander påvirker naturmangfoldet

Elgen prefererer skudd og bark av osp, selje og rogn om vinteren, og i elgtette områder ser vi at disse artene forsinkes i vekst eller holdes nede av beiting. Dette kan resultere i at det blir langt mellom de store, gamle individene av disse treslagene, noe som er uheldig for andre arter som har spesielt gode levekår på eldre individer av nettopp disse rikbark treslagene. Dette kan blant annet være arter innenfor organismegrupper som sopp, lav, insekter og fugler. Mange lavararter trives godt på eldre individer av rogn, osp og selje, og flere av lav artene har dårlige levekår da de allerede er negativt påvirket av skogdrift og lever i øyer av gammelskog i dagens kulturskog.

Forvaltning

Hjorteviltregioner

Sør-Trøndelag er delt opp i fire ulike hjorteviltregioner. Deltagerne i disse regionene er kommunene og representanter for grunneierorganisasjonene. Intensjonen med disse regionene er at forvaltningen og rettighetshaverne skal ha et treffpunkt mot de omkringliggende områdene slik at bestandene av hjortevilt skal kunne forvaltes best mulig.

<i>Hjorteviltregion 1</i>	<i>Ørland, Bjugn, Rissa, Åfjord, Roan og Osen</i>
<i>Hjorteviltregion 2</i>	<i>Agdenes, Aure, Frøya, Halså, Hemne, Hitra, Orkdal, Smøla og Snillfjord</i>
<i>Hjorteviltregion 3</i>	<i>Oppdal, Rennebu, Meldal, Orkdal, Melhus, Midtre Gauldal, Holtålen og Rindal</i>
<i>Hjorteviltregion 4</i>	<i>Melhus, Trondheim, Klæbu, Selbu og Tydal</i>

Røros deltar i hjorteviltregionen for Røros - Nord-Østerdalen

Småvilt

Jakt på småvilt forvaltes i hovedsak av de enkelte grunneiere og rettighetshaverorganisasjoner. Kommunene og Fylkeskommunen har blant annet ansvaret for å overvåke bestandsutviklingen for høstbart vilt samt å yte rådgivning.

Statlige rovviltnemnder og villreinnemder

Dette er egne forvaltningsorgan som forvalter jakt på store rovvilt og villrein. Se omtale i vedlegg.

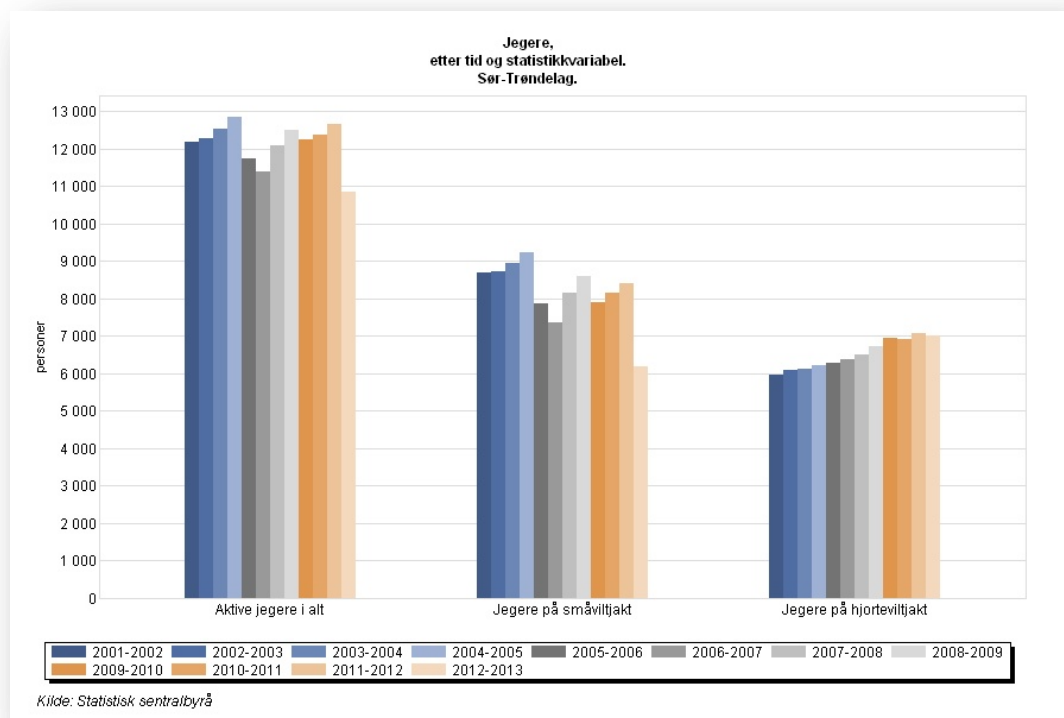
Rekruttering av jegere

Rekrutteringen av jegere foregår til dels via småviltjakta. Det siste tiåret har det vært en sterk nedgang i enkelte bestander av småvilt. Hva vil dette medføre for rekruttering av jegerstammen?

Kompetansesentra og skytebaneanlegg er viktige arenaer for å rekruttere jegere samt å heve nivå på jaktutøvelse og forvaltning. En etablering av et felles kompetansesenter for jakt og fiske i fylket vil kunne være en stor styrke for dette arbeidet. Videre er sikring av allmennhetens tilgang til jaktressurser viktig for å sikre god rekruttering.

Å ivareta tradisjonell høstingskultur jamført med rene rekreasjonsbehov er også en vei å gå for å styrke rekrutteringen.

Blant fylkene i Norge er det fortsatt Akershus som topper statistikken med 18 400 personer som betalte jegeravgift, fulgt av Sør-Trøndelag med 15 100 jegere. På landsbasis i 2013 betalte knapt 9 prosent av alle menn over 16 år jegeravgiften, dvs at nesten hver 10. voksen mann er jeger. I jaktåret 2012/2013 utgjorde kvinnene 5,9 prosent av dem som jaktet. Jegerne som deltok på jakt i 2011/2012, var i gjennomsnitt 46,3 år. Siden 2001/2002 har gjennomsnittsalderen økt med mer enn tre år. Det kan være flere årsaker til dette. Andelen jegere i gruppen under 40 år har blitt mindre, mens andelen i gruppen 40-75 år har økt. En tilsvarende utvikling for disse to aldersgruppene ser en også i befolkningen som helhet.

Figur 3 - Tabell som viser utviklingen av antall jegere i Sør-Trøndelag i perioden 2001-2013

Kompetanse

God kompetanse på regionalt og kommunalt nivå er viktig for utøvelse av en god forvaltning. Spesielt viktig er det å få på plass kommunale og regionale hjorteviltplaner der dette ikke er gjort.

Rovviltforvaltningen oppfattes til del å være til hinder for utvikling av tradisjonell jakt. Stikkord for dette er: ansvar, rollefordeling, strategiske områder – forvaltningsmål og rekruttering av rovviltjegere.

I dag rekrutteres det mange jegere som ikke har vokst opp med jakt – derfor er det et økt behov for kursvirksomhet (artsspesifikke jegerkurs, jaktlederkurs, foredlingskurs). Videre er det behov for å utvikle kompetanse innen jakt på rovvilt.

Verdiskaping

Økonomien knyttet til jaktomsetning er allerede i dag en flerfoldig millionvirksomhet.

I en rapport utarbeidet av Norges Skogeierforbund på oppdrag fra Landbruks- og matdepartementet i forbindelse med utarbeiding av Meld.St.9 (2011- 2012) Landbruks- og matpolitikken anslås det at salg av jakt på småvilt, storvilt og tilleggstjenester i Norge kan økes fra 1,1 mrd. kroner i 2009 til 1,8 mrd. kroner i 2020 (2009 kr). Det største potensialet for økt omsetning vurderes i følge rapporten å knytte seg til storviltjakt og økt tilrettelegging, primært hos private

rettighetshavere. Med tilleggstjenester tenkes det bl.a. på handel og annen service som overnatting og bespisning.

En rapport fra Norges Skogeierforbund til Regjeringen fra 2010 gir et nasjonalt estimat for omsetning knyttet til jakt og innlandsfiske. Rapporten sier: «Sammenlignet med tallene fra rapporten i 2004, viser sektoren totalt sett en klar vekst i omsetningen. Fra 3.070 millioner kr i 2003 til 3.589 i 2009, en vekst på 17 %. Resultatene varierer mye mellom forskjellige typer jakt og fiske, og for enkelte segmenter er det også snakk om en tilbakegang.»

Jaktbare arter er viktige med tanke på økonomi og næringsutvikling, primært for rettighetshavernivå, sekundært for reiseliv og handel.

I mange områder i fylket er det en manglende struktur for omsetning av jaktprodukter. Utvikling og drift av salgskanaler, tilpassede reguleringer av jakta og fokus på markedstilganger bør være fokusområder.

Kulturminneforvaltningen er relevant også i forhold til verdiskaping knyttet til jakt. Eksempler på dette er kulturminnestien i Budalen (Museumssetra), Nasjonalt Villreinsenter Nord (Hjerkinn) og fangstkulturminner langs kysten.

Fiske

Ressurstilgang

Fra naturens side har Sør-Trøndelag ressursgrunnlaget som behøves for å kunne tilby gode fiskeopplevelser til et internasjonalt sportsfiskemarked. I de fleste områder forvaltes elver og vann med tanke på sportsfiske generelt og enkelte andre vassdrag for kategorien fiskere som vi kaller spesialister.

Vi kan også skille mellom innlandsfiske og kystfiske.

For innlandsfiske og fritidsfiske langs kysten har vi liten kunnskap og begrenset tallmateriale for fylket.

Det ligger en *potensiell* konflikt mellom målene for verdiskapning og målene for folkehelse, friluftsliv og allmennhetens interesser. Hvis man vil utvikle et attraktivt og lønnsomt sportsfiskeprodukt, ligger det svært ofte i sakens kjerne at produktet må være eksklusivt. Det være seg i form av kvalitet på overnatting, tilrettelegging, guiding, men først og fremst i at *ressursen* er eksklusiv. Dette har man i stor grad sett i laksefisket i blant annet Gaula. Infrastruktur har blitt kraftig rustet opp, næringen er profesjonalisert og lønnsomheten er høy. Baksiden av denne medaljen er at allmennheten nå i praksis ikke har tilgang til laksefiske som friluftslivsaktivitet i sine lokalområder langs Gaula i noen grad som minner om den utstrekning eller priser man hadde før.

Den samme utviklingen er selvsagt høyaktuell også for innlandsfiske. Det er god plass til sportsfiskere i Midt-Norge, og det ene utelukker ikke det andre. Sportsfiskeprodukter kan differensieres, og det er selvsagt rom for «kommersielle» sportsfiskeaktører.

Det potensielle dilemmaet mellom lønnsomhet og allmennhet kan eksemplifiseres ved å stille følgende spørsmål: hvilke prosjekter vil bli prioritert fylkeskommunal støtte? En lokal bedrift som ønsker å kjøpe opp private fiskerettigheter og selge eksklusive fiskepakker, eller en lokal JFF-forening som ønsker å bygge en fiskebrygge for funksjonshemmede og selge fiskekort for 40kr?

Havfiske foregår hele året både i form av nærings- og fritidsfiske.

Rekruttering

Lokale fiskere og fiskeinteresse kan knyttes til livsstil og lokalkultur, samt tilgangen på godt fiske.

Sportsfiskere rekrutteres i hovedsak gjennom profilering, markedsføring og salg av fiskeprodukter ved gode fiskelokaliteter.

Et viktig tiltak for å sikre god rekruttering av spesielt unge fiskere er aktivitet gjennom lag og foreninger. Her er det et stort potensiale for å i bruke fiske som ressurs gjennom informasjon i skoleverket og integrering gjennom tradisjonelt friluftsliv.

Tilgang til lokale fiskeressurser innen kort avstand er også kritisk i et rekrutteringsøyemed. Ekte sportsfiskere blir hektet på tjuvfiske med rognkjepp og sykkel etter skoletid; -ikke nødvendigvis på

store offisielle arrangementer og tiltak som man må bli kjørt langt av foreldre for å delta på. Dette enkle, lokalet fisket er også en svært effektiv innfallsport til det øvrige friluftslivet. Rognkjeppen blir ofte med til både laksestang, hagle, elgrifle og fjellvandring.

Kompetanse

For å utnytte naturgrunnlagsressursene og skape kvalitetsopplevelser, er det helt avgjørende med kompetanse og kunnskap innenfor forvaltning av vassdrag og vann.

Dersom vi virkelig ønsker å utvikle innlandsfiske til en betydelig større næring, må grunneierne stimuleres til å sette i gang langsiktig forvaltning av elver og vann for å få opp bestanden av stor fisk. Innlandet bør etablere et stort utviklingsforum der alle de nevnte parter bidrar med kompetanse og de nødvendige ressursene som skal til for å lykkes.

Et godt fiske kan defineres som egne soner eller strekninger som har, eller har potensiale til gode fangstmuligheter, og hvor fisket er forvaltet i forhold til hva den naturlige bestanden tåler.

Forvaltningstiltak kan være:

- Type fangstredskap som tillates brukt – eksempelvis egen fluesone.
- Minstemål.
- Bag-limit.
- Obligatorisk fangstrapportering.
- Etske regler hvordan fiske utøves, for eksempel hvordan fanget fisk slippes ut igjen.
- Tilgjengelige guider med god lokalkunnskap.
- Kunnskapsbasert bestandsforvaltning
- Utfisking av overbefolkede vann
- Utsetting og kultivering i vann med lav produksjon

I tillegg til godt fiske er andre faktorer som service, sosial kompetanse, språk samt profilering og ærlig markedskommunikasjon viktig for å kunne utvikle ressursutnyttelsen av fiske.

Manglende ressurser til forvaltning av innlandsfiske - tidligere var det en statlig ordning med fisketrygdavgift, som genererte økonomiske ressurser for forvaltningen. Denne ordningen ble fjernet og det har senere ikke kommet noen ny ordning. I praksis betyr det at det ikke finnes statlige ressurser til forvaltning av innlandsfiske annet enn prosjektbasert virksomhet for eksempel knyttet til reiseliv.

Kunnskap knyttet til god bestandsforvaltning i regulerte vassdrag er også en utfordring.

Gjennom arbeidet med regional plan for vannregion Trøndelag er det kartlagt mye ny kunnskap om vannkvaliteter og utfordringer i hele fylket.

Verdiskaping knyttet til fiske

Når vi ser på de mange elver og vann med de ulike fiskeartene som fins i Sør-Trøndelag, er det klart at vi har gode naturgitte forutsetninger for å øke verdiskapingen innen fisketurisme både for spesialistene og familiefiskerne. Graden av suksess vil være avhengig av hvordan vi forvalter, markedstilpasser og selger ressursene.

Det Norge og Sør-Trøndelag har nok av er middelmådige innlandsfiskeprodukt, og derfor vil steder som kan vise til en høyere gjennomsnittsvekt på fisken kombinert med tilbud om guide og overnatting tiltrekke seg flere spesialister.

Innlandsfiske er et relativt ukjent begrep, også for skandinaver. Utøvelsen av innlandsfiske derimot, er utbredt. Med begrepet innlandsfiske mener vi fiske i ferskvann og vassdrag, unntatt laksefiske.

Tilbudene for innlandsfiske er mange, men har, i motsetning til lakse-fiske og sjøfiske, fremstått som fragmenterte og uorganiserte i forhold til markedet. De vil si at svært få har gått sammen for å tilby tilrettelagt innlandsfiske med ulike overnattings-, aktivitets- og guidetilbud.

Innlandsfiske i fylket er en lite utnyttet ressurs sett i forhold til verdiskaping. Likevel utgjør dagens nivå en betydelig økonomi totalt sett. Som en regel utgjør fiskekortsalg kun 10% av den totale omsetningen som kan knyttes til innlandsfiske. Betydelig verdiskaping ligger i biomsetning i form av overnatting, handel og tjenestekjøp. Gjennom å øke fiskeaktiviteten gjennom bedre tilgjengelighet og kommersialisering vil en raskt oppnå store effekter. Kvaliteten på fisket og fiskelokaliteter er jevnt god i fylket, men potensialet for forbedring av fiskebestander (størrelse- og alderssammensetning) gjennom en aktiv fiskeforvaltning er absolutt til stede.

Fiskekortsalg foregår i dag hovedsakelig via Inatur.no og direkte fra grunneiervnå. Destinasjonsselskapene innen reiseliv er relativt lite involvert i utvikling og salg av kommersielle fiskeprodukter, noe som skyldes mangel på kompetanse og tilgang på kapital både hos reiselivsnæringen og på rettighetshavernivå. Her er det også viktig å tenke matkjeder og foredling av fiskeressurser (lokal mat).

En gjennomgang av 100 tilbud i 2010 på sidene til Inatur (www.inatur.no) viser nasjonalt en gjennomsnittlig fiskekortpris pr døgn på kr 48,-. Prisene er svært variable; i fra kr 450,- pr døgn i Hemsils fluesone (Hemsedal kommune), til kr 50,- pr uke i en kommune i Trøndelag. Utviklingen av fiskekortprisen i perioden 2000-2010 har vært nesten identisk med utviklingen i konsumprisindeksen.

Det er av enkelte hevdet at innlandsfiske er i ferd med å bli utilgjengelig for allmennheten på grunn av en kraftig økning i fiskekortprisene. Det er vanskelig å finne støtte for en slik påstand ved en gjennomgang av de tilbudene som selges på Inatur.

De siste 10 år er det utviklet en del nye enkeltprodukter med høy foredlingsgrad, basert på innlandsfiske. Disse produktene tiltrekker seg primært nye grupper av utenlandske kjøpere. Innlandsfiske er generelt inne i en spennende utvikling. Man har her det høyeste antallet utøvere og dermed det største markedet, det er ingen ressursknapphet og det er fortsatt mye å gå på når det gjelder mulighetene for å øke døgnforbruket pr fisker.

For å lykkes med verdiskaping for innlandsfiske er en avhengig av grunnleggende samarbeid på rettighetshavernivå, samt samarbeid med reiselivsnæringen.

Innlandsfiske som aktivitet for folkehelse bør også være et prioritert område, og verdiskaping knyttet til dette er absolutt et tema. Ved å fremme fiske som en aktivitet for institusjoner, skoler, lag og foreninger samt kommersielle helsetiltak vil dette kunne utvikles til en sterk nisjenæring.

Eksempel Ila- og Trollavassdraget

TOFA og Trondheim Kommune har hatt et meget vellykket kultiveringsprosjekt ved vannene i Ila- og Trollavassdraget i Bymarka. Dette er et meget godt case for hvordan man kan få til bynære friluftstilbud i et folkehelseperspektiv. Vannene har, blant annet som følge av mortproblematikk, svært begrenset produksjon. Ved hjelp av aktiv kultivering, har TOFA og kommunen har klart å skape et ekstremt populært og bynært friluftslivstilbud som får over 9000 ekstra Trondhjemmere ut på tur.

Friluftsliv

Generelt om friluftsliv

Muligheter for å drive friluftsliv er et velferdsgode som skal sikres i befolkningen, som et bidrag til livskvalitet, trivsel, bedre folkehelse og bærekraftig utvikling. Naturopplevelser har en stor betydning for folk i det daglige. Allemannsretten sikrer at folk kan bevege seg fritt i utmark.

Friluftsliv drives av om lag 90 prosent av befolkningen. Tidligere dominerte nyttebetonte aktiviteter som jakt, fiske, sopp- og bærturer, men i dag er det fotturer, bading, sykling og skiturer som er de mest populære aktivitetene. Hovedtrekkene i det norske friluftslivsmønsteret har vært relativt stabile de siste 20 årene. Den positive utviklingen er at de over 55 år er mye mer aktive nå enn på 1970-tallet. Utviklingen blant ungdom mellom 16-24 år har derimot tidligere gitt grunn til bekymring, med stort frafall fra det tradisjonelle friluftslivet.

Fortsatt dominerer det tradisjonelt enkle og lite ressurskrevende friluftslivet. Med utvikling av fritidsprodukter gis det muligheter til nye aktiviteter og gamle aktiviteter utøves på en ny måte, for eksempel terrengsykling, kiting, juvvandring, rafting o.l. En ser også en økning i antall aktiviteter i grenseland mellom friluftsliv, reiseliv, idrett og motorisert ferdsel.

Stadig nye arealer av interesse for friluftslivet tas i bruk til andre formål, spesielt er tilgangen til rekreasjonsareal i tettsteder og byer under press. De siste 10 årene har andelen bosatte med trygg tilgang til rekreasjonsareal i nærområdet blitt redusert fra 69 til 65 %.

Frivillige organisasjoner har en viktig rolle i å tilrettelegge og motivere for ulike friluftslivsaktiviteter. Barnehager og grunnskoler har også ansvar for at det drives friluftslivsaktiviteter for den yngste delen av befolkningen. Myndighetene bidrar med midler og rammebetingelser for organisasjonene. I tillegg kjøper staten opp områder som tilrettelegges for friluftsliv. Kommunen tar vare på friluftslivsområder gjennom sin arealplanlegging.

Bevaring/sikring av arealer

Mange områder som egner seg godt for friluftsliv brukes til andre formål, spesielt i og ved byer og tettsteder. Tilgangen til strandsonen er redusert, og allemannsretten trues fra mange hold. Forurensning, forøpling og støy både til lands og til vanns truer områder som brukes til friluftsliv.

Den siste kartleggingen av inngrepsfrie områder viser at presset på norsk natur øker, og at det er energisektoren som de seneste årene har gitt størst tap (40 %). Kraftlinjer, småkraftverk og vindkraftutbygging har ført til at det er fylker som Finnmark, Nordland, Sør-Trøndelag og Sogn og Fjordane som har størst bortfall de seneste årene. Strandsonereale som er tilgjengelige for friluftsliv krymper fortsatt, endringene har vært størst i Sør-Trøndelag (SSB).

De folkerike områdene rundt Oslofjorden, Stavanger og i Sør-Trøndelag har de høyest andel bosatte og fritidsbrukere i strandsonen. Selv om fylket har ei lang kystlinje, er det begrensede områder som er tilgjengelige og det er konkurranse om disse arealene. Strandsonen er attraktiv til flere formål, først og fremst til friluftsliv, men også for boliger, fritidshus og næringsformål bl.a. landbruk. Det er også her de fleste fredete kulturminnene finnes.

Presset på områder som er tilgjengelig til friluftsmål øker særlig i de mest folkerike delene av fylket. Dette har aktualisert sikring av arealer til friluftsmål gjennom erverv og offentlige oppkjøp. Fylkeskommunen har en aktiv pådriverrolle overfor kommunene i forhold til sikring og tilrettelegging. Vi forvalter tilskuddsordninger på vegne av staten for kostnader ved erverv og tilrettelegging av disse områdene. I Sør-Trøndelag er det gjennomført 90 sikringssaker som har resultert i 69 sikrede områder (ca. 21 000 dekar). I alt 65 % av områdene er helt eller delvis i 100 m beltet.

Vi har manglet en samlet kunnskap om hvor de viktigste friluftsområdene befinner seg. Det er derfor igangsatt et arbeid med å kartlegge og verdsette friluftsområdene i kommunene i Sør-Trøndelag. Dette vil gi et bedre og mer enhetlig grunnlag for prioritering av hvilke områder som bør sikres og tilrettelegges, og gi et bedre faglig grunnlag for å ivareta friluftslivsinteressene i all planlegging.

Tilrettelegging

Friluftsliv for alle forutsetter at det finnes ulike typer områder med ulik tilrettelegging. Graden av tilrettelegging vil ofte være avgjørende for hvilke brukergrupper som oppsøker et område. For noen grupper vil breie, godt merkede turveier, tilrettelagte bålplasser og områder med serveringssteder være attraktive. Andre grupper som ønsker ensomhet, ro og stillhet har behov for store sammenhengende områder uten tekniske inngrep og tilretteleggingstiltak.

For å nå målet om friluftsliv for alle, har tilrettelegging i og ved byer og tettsteder høy prioritet. Gjennom å gjøre områder lettere tilgjengelig og sørge for bedre informasjon og skilting, vil det bli mer attraktivt med friluftsliv i nærmiljøet. Med nærmiljø menes her områder og stier/løyper som ligger i umiddelbar nærhet fra der folk bor (50-1000 meter avhengig av aldersgruppe).

I Danmark er det gjort undersøkelser som viser at dersom det er 300 meter til en park, brukes den gjennomsnittlig 2,7 ganger i uken. Dersom det er 1000 meter til en park, brukes den i gjennomsnitt 1 gang i uken. Denne undersøkelsen viser at mange små parker samlet sett gir mer bruk enn få og store parker (Grahn og Stigsdotter, 2003).

Fylkeskommunen forvalter ulike tilskuddsordninger for tilrettelegging for friluftsliv. Den største tildelingen skjer gjennom spillemidlene, der friluftsliv er et prioritert område. Utarbeidelse av gode spillemiddelsøknader krever et langsiktig arbeid i kommunene, med kartlegging/verdsetting, utarbeidelse av sti- og løypeplaner, grunneieravtaler etc.

Gjensidigestiftelsen og fylkeskommunene har i samarbeid etablert et nasjonalt turskiltprosjekt, med økonomisk støtte til skilting og merking av stier og løyper etter ny nasjonal mal. Initiativet fra Gjensidigestiftelsen føyer seg godt inn i fylkeskommunale mål innenfor naturbasert reiseliv, friluftsliv og folkehelse.

Stimulering

Folkehelsemeldingen (2013) løfter fram friluftsliv som en viktig kilde til helse og livskvalitet. Friluftsliv er en lavterskelaktivitet som appellerer til de brede lag i folket. Selv moderat aktivitet, som en halv times fottur/gange til jobben eller lignende, har positiv effekt.

To tredjedeler av befolkningen ønsker å drive med fysisk aktivitet i naturen og nærmiljøet, langt flere enn de som ønsker å trene i helsestudio (15 %) og i idretten (10 %) (Synovate 2010/MMI 2012).

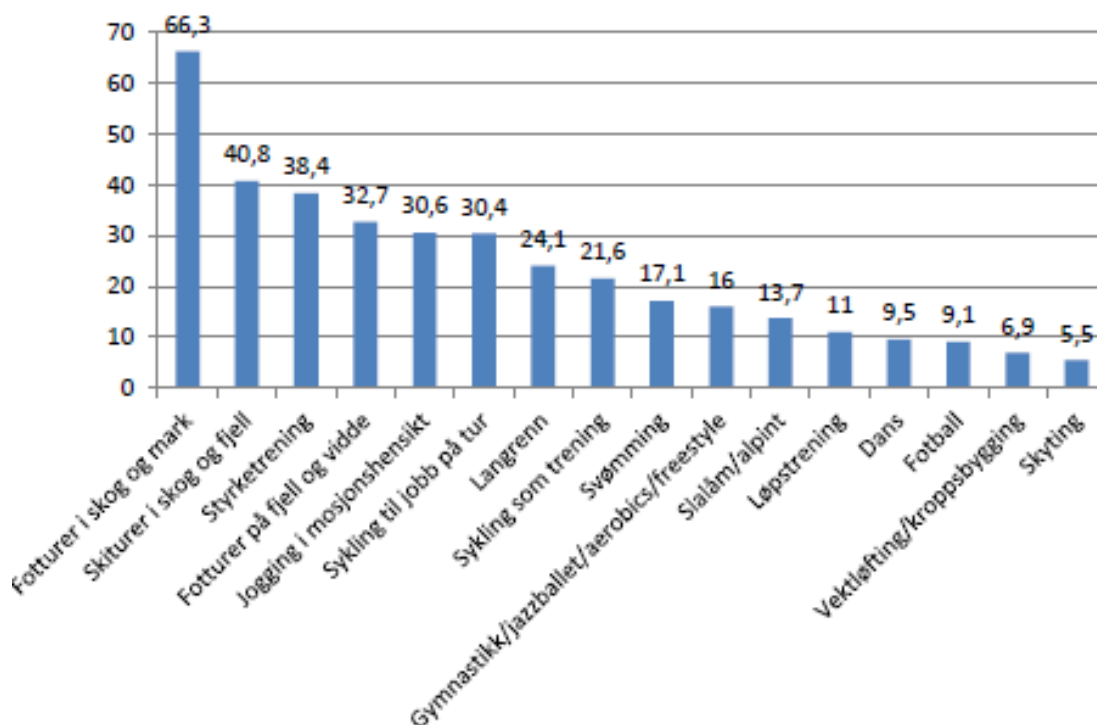
Det er tradisjon for friluftsliv i fylket. De store friluftslivsorganisasjoner er godt representert, og 9 % av den voksne befolkning i Trøndelag er medlem av en friluftslivsorganisasjon, noe som er en stor andel i forhold til andre fylker. (Sjekk kilden)

Det kortreiste friluftslivet når barn og unge i deres nærmiljø og bidrar til å gi gode friluftsvaner i ung alder. Offentlige planer både for barnehager og grunnskolen gir grunnlag for å innlemme friluftsliv i skolehverdagen. En rekke prosjekter og tiltak er iverksatt for å integrere friluftslivet i skolehverdagen, bl.a. Den fysiske skolesekken som tilbyr kurs og kompetanseheving for mer fysisk aktivitet og friluftsliv i grunnskolen. Målet er at barn og unge er i fysisk aktivitet minst en time daglig, for bedre helse, trivsel og læringsmiljø.

Fylkeskommunen forvalter også to mindre tilskuddsordninger som støtter initiativ fra frivillige lag og organisasjoner for enkle friluftslivstiltak. Deler av rammen overføres til Trondheimsregionens friluftsråd som sørger for en videre tildeling til sine medlemskommuner.

Jakt, fiske og friluftsliv sett i et folkehelse-perspektiv

Tre fjerdedeler av befolkningen oppgir å trene eller drive fysisk aktivitet en eller flere ganger i uka. For voksenbefolkningen foregår denne treningen i første rekke som egenorganisert fysisk aktivitet og på treningssentre. De som trener, trener mer enn før, men den daglige aktiviteten, hverdagsaktiviteten, er vesentlig redusert de siste 20 årene. Dette har først og fremst sammenheng med en endring i livsstil og vaner. Som et resultat av dette, har andelen av befolkningen som beveger seg for lite økt.

Hvilke aktiviteter driver du med i fritiden minst en gang i måneden i sesongen. Andel i befolkningen 15 år og eldre. 2011

Levekårsundersøkelsene viser at moderat fysisk aktivitet definert bl.a. som rask gange eller sykling i vanlig tempo er positivt assosiert med både fysisk og psykisk helse. Friluftaktiviteter ser ut til å være helsefremmende for den yrkesaktive delen av befolkningen (25-64 år). Det ligger en større helsegevinst i *hvorvidt* en i det hele tatt deltar i ulike former for friluftsliv enn *antall dager* med friluftaktiviteter.

Litteraturstudien viser at det foreligger lite forskning om helseeffekter av friluftsliv. Funn fra systematiske oversikter kan tyde på noe effekt av fysisk trening og friluftsliv på fysisk og psykisk helse. Fysisk aktivitet og friluftsliv har gunstig effekt på helsen for forebygging av hjerte-karsykdommer og bedrer livskvaliteten. Utendørs fysisk aktivitet har også gunstig effekt for forebygging av astma hos barn, det kan redusere risiko for Alzheimers demens, hjerteinfarkt og kreft. Det å oppholde seg i natur har stressreducerende effekt.

I følge en beregning gjort av SINTEF i 2010 vil en økning i friluftaktiviteter ha en betydelig, selvstendig samfunnsøkonomisk verdi, både i form av rekreasjonsverdi og i form av reduserte helsekostnader. Hvis 95 000 inaktive mennesker går ti turer i året, sparer Norge 400 millioner. Beløpet som han referer til kommer som følge av sparte utgifter til helsetjenester, samt økt produksjon som følge av lavere sykefravær (*SINTEF-rapporten 2010: Friluftslivets effekt på folkehelse og livskvalitet*).

Det finnes lite forskning innen friluftslivsfeltet som har sett spesielt på fysisk helse. Et eksempel er imidlertid forskning omkring jakt i Norge. Elgjegere har en betydelig mosjonsaktivitet med utgangspunkt i jaktutøvelsen og forberedelsene til jakt. Selv et såpass kort tidsrom som 12

jaktdager syntes å gi verdifulle bidrag til den fysiske treningstilstanden. En annen undersøkelse om småviltjakt anga en bedring av jegernes gjennomsnittlige fysiske form etter 5-6 dager. Jaktlag har i tillegg en svært viktig sosial funksjon, som kan være av stor betydning for trivsel og livskvalitet.

Vedlegg 2 – statlige og regionale føringer

Relaterte statlige og regionale føringer

- Nasjonal strategi for forvaltning av hjortevilt (2008)
- Nasjonal strategi for friluftsliv (2014-2020)
- Nasjonalparker og naturvernområder
- Nasjonal reiselivsstrategi – «Destinasjon Norge»
- Nasjonal strategi for verdiskaping basert på natur- og kulturarven (kommer 2014?)
- Regional vannforvaltningsplan for Trøndelag (under utarbeidelse)
- Regional plan for kulturminner
- Regional plan for folkehelse (under utarbeidelse)
- Fysisk aktivitet, idrett og friluftsliv i Sør-Trøndelag – mål for anleggsutviklingen 2013-2016
- Reiselivsstrategi for Trøndelag 2008-2020
- Landbruksmelding for Trøndelag
- Regional strategi for arealbruk (under utarbeidelse)
- Matmanifest for Trøndelag
- St.meld. 9 (2011-2012) Landbruks- og matpolitikken

Lovverk og forvaltningsoppgaver

Sentralt lovverk som benyttes i forvaltningen:

- Innlandsfiskeoven
- Viltoven
- Friluftsloven
- Naturmangfoldoven
- Folkehelseloven
- Forskrift for innlandsfiske for Sør-Trøndelag (FOR-2002-06-17-665)
- Forskrift om jakttid på elg , Sør-Trøndelag (FOR-2014-06-11-756)
- Forskrift om utvidet gåsejakt, Ørland og Bjugn (FOR-2014-02-06-93)

Nasjonal strategi for forvaltning av hjortevilt

Direktoratet for naturforvaltning utarbeidet i 2008 en nasjonal strategi knyttet til forvaltning av hjortevilt. Strategien synliggjør hvilke utfordringer forvaltningen av hjortevilt vil komme til å møte i årene som kommer og hvilke overordnede grep Direktoratet for naturforvaltning mener er nødvendig for å møte disse. Strategien definerer 5 konkrete mål:

1. Forvaltningen skal sikre livskraftige og sunne hjorteviltbestander, et rikt biologisk mangfold og naturens framtidig produksjon av varer og tjenester
2. Forvaltningen skal ha bred samfunnsaksept og legitimitet
3. Forvaltningen skal sikre samarbeid og samhandling mellom lokale, regionale og nasjonale aktører og med berørte sektorer
4. Forvaltningen skal være basert på høy kompetanse på alle nivåer
5. Forvaltningen skal stimulere til økt kvalitet og mangfold av opplevelser, tjenester og produkter

For å nå de overordnede mål som visjonen for hjorteviltforvaltningen skaper, fokuseres det på tre ulike strategiske hovedgrep; den gode samfunnsdialogen, de dyktige aktørene og styrket økonomi og forutsigbarhet som hver for seg vil generere ulike aktiviteter for å nå målene i strategien. Oppfølgingen av strategien vil pågå over tid, men etablering av kompetansesenter har høy prioritet.

Statlige rovviltnemnder

Sør-Trøndelag er en del av Rovviltnemnda i region 6 som består av Møre- og Romsdal, Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag fylker. Nemda består av politiske representanter fra de ulike fylkene og Sametinget.

Villreinnemder, regionale villreinområder

Kommuner i Sør-Trøndelag deltar i to av landets 9 regionale villreinnemder. Disse er:

- Forollhogna
- Snøhetta og Knutshø

Villreinnemndenes oppgaver består blant annet i godkjenning av bestandsplaner og fastsetting av årlige fellingskvoter for villrein, samt å delta i arealforvaltningen i fylker og kommuner med sikte på bevaring og bærekraftig forvaltning av villreinsens leveområder.

Les mer

www.villrein.no

Regional vannforvaltningsplan

STFK er vannregion-myndighet for sør- og Nord-Trøndelag. Planen omfatter alt vann og er denne forvaltningen er grunnleggende for ivaretagelse av vannressursene og biologisk mangfold.

Les mer

Innlandsfiske - www.stfk.no
Regional vannforvaltningsplan

Nasjonalparker og naturvernområder

Store områder er båndlagt som naturvernområder og disse blir stadig viktigere i sammenheng folkehelse, jakt, fiske, verdiskaping og friluftsliv.

Disse områdene forvaltes i dag av lokale nasjonalpark- og verneområdestyrer som er etablert for de ulike naturvernområdene. Forvaltningen styres av forvaltnings- og handlingsplaner for hvert enkelt område. I tillegg har Fylkeskommunene opprettet regionale planer for blant annet villrein og kulturminner.

Miljødirektoratet har i juni 2013 fremmet et statlig ønske om en mer aktiv besøksforvaltning knyttet til verneområdene. Det heter som følger:

Et overordnet mål for alle norske verneområder er å ta vare på naturverdiene i området. Samtidig er verneområdene viktige arenaer for reiseliv og friluftsliv.

Miljødirektoratet ønsker nå et mer aktivt arbeid med besøksforvaltning i norske nasjonalparker.

Det er grunn til å forvente økt fokus på opplevelse knyttet til områder hvor vi finner de nasjonalt høyest prioriterte naturverdiene; verneområdene. Det er allerede i dag stor interesse for opplevelser og aktiviteter i nasjonalparkene og andre verneområder, og det er all grunn til å forvente at dette vil øke framover. Regjeringens reiselivsstrategi «Destinasjon Norge» fremhever naturen som selve fundamentet for fremtidig norsk reiseliv. For å stå bedre rustet i møte med framtida er det viktig at nasjonalpark- og verneområdestyrene har gode og gjennomtenkte planer for besøksforvaltning, dette for å ivareta både naturen og de besøkende på best mulig måte. Med bakgrunn i dette ønsker Miljødirektoratet nå et mer aktivt arbeid med besøksforvaltning, og har igangsatt utviklingen av et verktøy for besøksforvaltning i norske nasjonalparker. Det er et mål at også forvaltningen av de øvrige verneområdene, naturreservat og landskapsvernområder, skal ha god nytte av verktøyet som nå utarbeides. Samtidig har Miljødirektoratet startet arbeidet med en merkevarestrategi for nasjonalparkene. Målet er å få en bedre og mer koordinert kommunikasjon av nasjonalparkene. De to prosessene blir sett i nær sammenheng.

Besøksforvaltning skal være en del av den helhetlige forvaltningen av verneområdet. Derfor er det viktig at arbeidet med besøksforvaltning ikke blir et frittstående prosjekt, men at det ses i sammenheng med forvaltningsplanen som er utarbeidet eller er under utarbeidelse for verneområdet. På denne måten blir også tiltak knyttet til besøksforvaltning innarbeidet i den totale tiltakslisten over forvaltningstiltak i området, og det blir også med i de helhetlige prioriteringene som må gjøres i forbindelse med gjennomføring av tiltak i verneområdet. Siden dette blir en del av samlet forvaltningsplan for verneområdet, må det som utarbeides om besøksforvaltning også til godkjenning i Miljødirektoratet.

Naturreservat og RAMSAR-områder (våtmark) forvaltes av Fylkesmannen og kommunene.

Les mer

www.miljodir.no
www.nasjonalparker.no

Friluftsliv

Nasjonal strategi for et aktivt friluftsliv 2014-2020

Miljøverndepartementet definerer friluftsliv som opphold og fysisk aktivitet i friluft, i fritiden, med sikte på miljøforandring og naturopplevelser

Den statlige friluftslivspolitikken har fire nasjonale mål:

1. Alle skal ha mulighet til å drive friluftsliv som en positiv aktivitet for helse og trivsel både i nærmiljøet og ute i naturen
2. Områder av verdi for friluftsliv skal sikres og forvaltes slik at naturgrunnlaget blir tatt vare på
3. Allemannsretten skal holdes i hevd.
4. Planlegging i kommuner, fylker og regioner skal medvirke til å fremme et aktivt friluftsliv og skape helsefremmende, trivselskapende og miljøvennlige nærmiljø

(St.meld. 39 (2000-01): Friluftsliv – ein veg til høgare livskvalitet)

Regjeringen la i august fram en strategi med disse fokusområdene:

- Regjeringen ønsker å i større grad realisere friluftslivets folkehelsepotensial
- Konkret ønsker regjeringen å få flere til å delta i friluftsliv på jevnlig og varig basis
- Strategiens hovedmål er å øke antall aktive i friluftsliv i og ved byer og tettsteder

For å nå målene legger strategien bl.a. til rette for:

- Økt nærhet og tilgang til attraktive områder og ferdselsårer for friluftsliv der folk bor
- Stimulering til friluftslivsaktiviteter
- Videreutvikling av kunnskapsgrunnlaget om friluftsliv
- Skape økt bevissthet om friluftslivets positive effekter
- Økt samarbeid og samordning mellom sentrale aktører innenfor friluftsliv

Strategiens viktigste målgrupper er barn, unge, personer med innvandrerbakgrunn, personer med nedsatt funksjonsevne og personer som er lite fysisk aktive. Strategien inneholder for øvrig 36 konkrete tiltak og føringer ("Regjeringen vil"- punkter).

Fysisk aktivitet, idrett og friluftsliv i Sør-Trøndelag – Mål for anleggsutviklingen 2013-2016

Mål

Hovedmålet er at alle skal kunne utøve idrett, friluftsliv og fysisk aktivitet, gjennom gode og fremtidsrettede anlegg i hele fylket.

Strategier

- Mangfold: Anlegg som stimulerer til et mangfold av aktiviteter og inkludering av nye brukergrupper prioriteres
- Pressområder: Anleggsutvikling i områder med stor befolkningsvekst og lav anleggsdekning prioriteres
- Høyt brukspotensial: Anlegg med høyt brukspotensial og flerbruksmuligheter, spesielt for barn og unge og egenorganisert aktivitet, prioriteres

Tiltak (som omhandler friluftsliv)

- Minimum 15 % av spillemidlene fordeles til nærmiljø- og friluftsanlegg årlig.
- Gjennom kartlegging og verdsetting av friluftsområder utfordres kommunene til egne sti- og løypeplaner, for økt tilgang til friluftsanlegg i gangavstand fra boområder og institusjoner. Utvalgte friluftsanlegg bør være tilrettelagt for alle, jfr. prinsippene om universell utforming.
- Friluftsliv engasjerer en stor del av befolkningen, og både fylkeskommunen og kommunene må videreutvikle egen kompetanse for tradisjonelle og moderne friluftsanlegg.

Interkommunale friluftsråd

Friluftsrådene er interkommunale samarbeidsorgan som ivaretar friluftsoppgaver for medlemskommunene. I hovedsak arbeider friluftsrådet med områder og oppgaver av betydning for befolkningene i hele regionen, mens kommunene har ansvar for de lokale sakene.

Friluftsrådenes virksomhet finansieres gjennom kontingent fra medlemskommunene, driftsstøtte fra staten og ved ulike statlige og fylkeskommunale tilskuddsmuligheter, gaver og sponsormidler.

I Sør-Trøndelag finnes det ett friluftsråd; Trondheimsregionens friluftsråd med 6 medlemskommuner: Skaun, Melhus, Klæbu, Trondheim, Malvik og Selbu.

Den Fysiske Skolesekken

Den Fysiske Skolesekken skal bidra til mer og bedre fysisk aktivitet i skolen, gjennom å tilbyr kurs og kompetanseheving av personalet i grunnskole og SFO i fylket. Målet er at barn og unge er i fysisk aktivitet minst en time daglig, for bedre helse, trivsel og læringsmiljø. DFS eies av Sør-Trøndelag fylkeskommune, og er utviklet i nært samarbeid med Trondheim kommune, Sør-Trøndelag idrettskrets og Trondheimsregionens friluftsråd.

Les mer

[Regjeringens strategi for friluftsliv, aug. 2013](#)

Mål for anleggsutviklingen 2013-2016 www.stfk.no/idrettsanlegg

Trondheimsregionens Friluftsråd

<http://www.friluftsrad.no/trondheimsregionen/2684.1810.Hovedside.html>

Den fysiske skolesekken www.denfysiskeskolesekken.no

Verdiskaping

Etablering av en **Nasjonal strategi for verdiskaping basert på natur- og kulturarven** er forankret i Meld. ST 9 (2011-12), Landbruks- og matpolitikken « Velkommen til bords» og i Regjeringens Reiselivsstrategi (2012) «Destinasjon Norge».

Norge har en rekke virkemiddelordninger for verdiskaping. Mange etater har ansvar gjennom ulike lover, forskrifter, planer og støtteordninger og bidrar dermed til lokal og regional utvikling og verdiskaping. Seks departementer (Klima og miljø-, Landbruks og mat-, Kommunal-, Nærings og fiskeri-, Samferdsels- og Kulturdepartementet) har hvert sitt ansvarsområde for utvikling knyttet til natur- og kulturarv.

Strategien har et handlingsperspektiv. Hvordan kan de statlige, regionale og kommunale aktørene bedre samordne sin innsats på et overordnet nivå, og ikke minst hvordan kan de etablere gode arenaer og samarbeid mellom næringsaktører, utviklingsprosjekter og det statlige, regionale og kommunale virkemiddelapparatet.

Denne nye strategien ventes å være klar i løpet av 2014.

Regjeringens reiselivsstrategi 2012 – Destinasjon Norge.. – «I regjeringens tidligere nasjonale strategi for reiselivsnæringen, Verdifulle opplevelser, er utviklingen av Norge som et bærekraftig reisemål ett av tre hovedmål. Denne ambisjonen styrkes nå ytterligere ved å gjøre bærekraft til en overordnet premiss i en ny strategi for reiselivet. Det betyr at utvikling av Norge som et bærekraftig reisemål settes som en forutsetning for regjeringens næringspolitikk ovenfor reiselivsnæringen.»

Trøndersk reiselivsstrategi

Strategien: ”Verdifulle opplevelser i Trøndelag – strategi for utvikling av reiselivsnæringen i Trøndelag mot 2020” er vedtatt i begge fylkesting juni 2008. Kontaktforum Reiseliv har ansvaret med å følge opp strategien i samarbeid med reiselivsnæringen og andre relevante aktører.

Verdiskaping knyttet til verneområder

Regional planstrategi for Sør-Trøndelag fylkeskommune 2012-2015 sier *følgende ift. bærekraftig utvikling* - «Trøndelag har flere store verneområder. I en sammenheng hvor utvikling av næringsvirksomhet er sentral, er det viktig å fokusere på det kvalitetsstemplett som nasjonalparkstatus innebærer for områdene. Regionen må utnytte potensialet for lokal verdiskaping som ligger i dette, innenfor de hensyn som ligger i verneformål og vernebestemmelser. Samtidig må problemstillinger som er knyttet til den bruksbegrensningen vernestatusen innebærer, også ivaretas. Det vil være nødvendig å utvide og utnytte det regionale handlingsrommet ut fra lokale og regionale behov.»

Videre om arealbruk – «Tilsvarende vil også viktige friluftsområder og verneområder stå under press fra utbyggings-interesser, enten det gjelder næringsinteresser, eller hyttebygging. Det er mange interessenter og et betydelig press på arealer også utenfor tettstedene. Ikke minst er hensynet til primærnæringene og mulighetene for matproduksjon viktig. I fjellområdene i grensetraktene mellom Sør-Trøndelag og Hedmark er reindrift en arealkrevende næring. Her har de to fylkene i fellesskap utformet en regionalpolitisk arealstrategi.»

Gjennom lokale verdiskapingsprosjekter knyttet til nasjonalparkområdene i fylket (2008-2012) er det opparbeidet kompetanse om utvikling og markeder for nasjonalparkturisme. For hver av nasjonalparkområdene er det etablert markedsplattformer, samlet i en portal www.midtnorsknatur.no . Denne portalen kan videreutvikles til å bli et spesialisert redskap for markedsføring og salg av produkter knyttet jakt, fiske og friluftsliv.

Les mer om ...

Regjeringens reiselivsstrategi
Trøndersk reiselivsstrategi
[STFK regional planstrategi her](#)

Fylkeskommunens strategiplan 2014-2017 sier følgende om jakt, fiske og friluftsliv:

(10.4 Naturressurser)

Fylkeskommunen vil:

- *Fullføre og følge opp strategi for jakt, fiske og friluftsliv*
- *Se arbeidet med strategien i sammenheng med regional plan for folkehelse og anleggsstrategi, idrett og folkehelse.*

I tilbakemeldingen på regional planstrategi uttaler MD bl.a. dette: «*Det er meget positivt at Sør-Trøndelag fylkeskommune fokuserer på sammenhengen mellom folkehelse og friluftsliv. Miljøverndepartementet mener at for å kunne nettopp gjøre dette er det viktig at strategi for jakt, fiske og friluftsliv sees i sammenheng med regionalplan for folkehelse og anleggsstrategi idrett og folkehelse.* Fylkesrådmannen merker seg denne positive tilbakemeldingen og vil sørge for at innspillet vil bli ivaretatt i de pågående prosesser.

Sør-Trøndelag Fylkeskommune vil sammen med partnere utarbeide et eget manifest for satsingen på jakt, fiske og friluftsliv i nært samarbeid med aktørene på områdene.

(10.8.15 Reiseliv)

Reiselivsnæringen har koplinger til prioriterte områder som mat, kulturnæring, pilegrim, jakt-, fiske og friluftsliv og naturbasert næringsutvikling.

Det ligger også et potensiale for destinasjonsselskapene for arrangementsturisme ved å utvikle eksisterende og nye arrangement for idrett og kultur.

Næring i utmark/Jakt, fiske og friluftsliv

I løpet av 2013 vil vi få bedre kunnskap om effektene av piloten på jakt, fiske og friluftsliv i Gauldalsregionen. Dette vil bli tatt med inn i arbeidet med den regionale strategien for jakt fiske og friluftsliv. Hvilket potensiale utmarksbasert reiseliv/verdiskaping har og hvordan vi skal jobbe videre med dette er et naturlig spørsmål som strategien vil berøre. I tillegg bør det vurderes hvilken betydning det har at det er åpnet i større grad for at verdiskaping skal inn i forvaltningsplanarbeidet som de nye nasjonalparkstyrene skal utarbeide for fylkets mange verneområder.

(10.8.21 Prioriteringer)

Fylkeskommunen vil ha fokus på utmarksbasert reiseliv/verdiskaping i arbeidet med regional strategi for jakt, fiske og friluftsliv.

Vedlegg 3 – Oversikt over økonomiske virkemidler

Viltfondsmidler (kap. 1425 post 71) – Statlige midler som skal brukes til forvaltnings- og skjøtselstiltak for vilt. Årlige rammer for fylkets går fram av statsbudsjettet.

Tilskudd til statlig sikret friluftsområde (kap. 1420 post 78) – kr 900.000 i 2013
Statlige midler

Tilskudd til friluftaktivitet (kap. 1425 post 78) – kr 400.000 i 2013
Statlige midler

Sikring av friluftslivsområder (kap. 1427 post 30) – etter søknad
Statlige midler

Fylkeskommunale friluftsmidler – kr 500.000 i 2013 (inkl. 100.000 til driftsstøtte
Trondheimsregionens friluftsråd)

www.stfk.no/friluftsliv

Turskiltprosjektet - et nasjonalt skilt- og merkeprosjekt der Gjensidigestiftelsen og fylkeskommunene i fellesskap gir økonomisk støtte til merking og skilting av turløyper i tråd med Merkehåndboka.

Regionale utviklingsmidler – Fylkeskommunen har ulike økonomiske virkemidler til fellestiltak, prosjekter og programmer innen næringsutvikling og regional utvikling. Midlene kan disponeres for utviklingsarbeid knyttet til fylkeskommunenes planstrategi. Fylkeskommunale midler til reiseliv tilhører denne posten. Kommunene mottar tilskudd til kommunale eller regionale næringsfond fra Fylkeskommunen.

[Les mer om regionale utviklingsmidler i Sør-Trøndelag her](#)

Bygdeutviklingsmidler (BU) – Midler som disponeres av Fylkesmannen i Sør-Trøndelag.

Spillemidler til friluftsanlegg – Anlegg for idrett og egenorganisert fysisk aktivitet i kommunene, herunder friluftsliv, skal være førsteprioritet for den statlige idrettspolitikken de nærmeste årene. Fra 2014 økes tilskuddssatsene for de viktigste anleggene for egenorganisert aktivitet og friluftsliv fra 700 000 kroner til 1 000 000 kroner. Dette omfatter blant annet turveier, turstier og turløyper.

www.idrettsanlegg.no